

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

Doktori (PhD) értekezés

Szöts Zoltán Oszkár:

Az első generáció

Az első világháború értelmezései az 1945 előtti magyar történetírásban

Tézisfüzet

Történelemtudományi Doktori Iskola
Iskolavezető: **Prof. Dr. Erdődy Gábor DSc**

Művelődéstörténeti Program
Programvezető: **Prof. Dr. Kósa László MHAS**

A doktori bizottság elnöke:
Prof. Dr. Kósa László MHAS

Hivatalosan felkért bírálók:
Dr. habil. Ablonczy Balázs PhD
Dr. Pollmann Ferenc PhD

A bizottság titkára:
Dr. Mészáros Andor PhD

A bizottság további tagjai:
Dr. habil. Pók Attila CSc
Dr. Balázs Eszter PhD
Prof. Dr. Csorba László DSc

Témavezető:
Ifj. Dr. Bertényi Iván PhD

Budapest, 2018.

Célkitűzés és módszertan

1. Az első világháború magyarországi historiográfiájáról nem született még átfogó munka. A historiográfiai összefoglalókból nemcsak az első világháború, de rendre a hadtörténet is kimaradt. Magyarország hadtörténetére vonatkozó historiográfiai összefoglaló sem született eleddig, csak néhány tanulmánykötet. Az első világháborúról szóló, magyar szerző által jegyzett monográfiákból teljességgel hiányzik a historiográfiai bevezető. Voltaképpen csak néhány, rövidlélegzetű tanulmány áll rendelkezésre. Értekezésemben szeretném pótolni ezt a hiányt, azaz olyan végeredményt kívánok letenni az asztalra, amely tájékozási pontként szolgálhat az első világháború kutatóinak az eddigi megközelítésekre vonatkozóan.

2. Jay Winter Antoine Prosttal közös, előbb francia, majd angol nyelven megjelent munkájában három, későbbi írásaiban négy generációra osztotta fel az első világháború kutatásával foglalkozó szakembereket. Természetesen nemcsak biológiai értelemben határozta meg a nemzedékeket, hanem azt is felvázolta, hogy melyik generáció milyen megközelítésekben tárgyalta a Nagy Háborút. Ezekben az írásokban a magyarországi kutatásokról nincs szó, így joggal merül fel az a kérdés, hogy a négygenerációs modell alkalmazható-e a magyar történetírásra. Pollmann Ferenc és Pók Attila 2015-ös írásaikban azt vetették fel, hogy a winteri első generáció tartalmi meghatározásának a magyarországi alkotók is megfelelnek, a későbbi nemzedékek esetén azonban nem ez a helyzet, mivel Magyarországon az eltérő politikai környezet más tartalommal töltötte meg a kutatást, mint a kontinens államszocialista berendezkedéseket „nélkülöző” részén. Értekezésem során igazolom ezt a felvetést.

3. A 2. pontban meghatározott felvetés igazolásához összevetem a magyar és a nemzetközi historiográfiát, és részletesen bemutatom az első generáció tevékenységét.

4. Romsics Gergely az első világháborúval kapcsolatos emlékiratokat csoportokba rendezte aszerint, hogy a Horthy-korszak politikai rendszerét elutasító, elfogadó vagy harmadikutas, illetve elithez tartozó vagy plebejus szerzőről van szó, s azonosította az e csoportokhoz tartozókra jellemző narratívákat. Disszertáciomban bizonyítom, hogy modellje nemcsak az emlékiratokra alkalmazható, hanem a korszak szaktudományos munkáira is.

5. Értekezésem forrásaiul az 1945 előtti időszak nyomdatermékei állnak, jelesül az 1914 és 1918 közötti egykorú könyvtermés, az 1918 és 1945 közötti memoárirodalom, történettudományi szakirodalom (különös tekintettel a Századok folyóíratra), hadtörténeti szakirodalom (különös tekintettel a Hadtörténelmi Közleményekre, a Magyar Katonai Közlönyre, az alakulattörténeti művekre, a tisztképzés során történő felhasználásra írt

kötetekre, valamint a nagyközönségnek szánt összefoglaló munkákra), a gazdasági szakírók munkáira is. A modern szakirodalomra építő feldolgozás során külön vizsgálom azt a két, a háború dokumentálására létrehozott gyűjteményt is, amelyek nélkül jelen dolgozat nem születhetett volna meg, gondolva itt a Hadtörténeti Intézet és Múzeumra, illetve jogelődjeire, valamint az Országos Széchényi Könyvtár egykori első világháborús gyűjteményére. Létrehozásuk jelentős tudományszervezési, egyúttal alkalmazott történettudományi teljesítmény is volt a kortársak részéről.

Fontosabb eredmények

1. Jay Winter és Antoine Prost generációs modelljében az első nemzedék a háború kezdetétől a második világháború végéig tartó korszakot jelenti, a diplomáciai és a katonai megközelítések az elsődlegesek. A korszakban gyakran keveredett a történetírás és a visszaemlékezés műfaja. A figyelem középpontjában a háborús felelősség állt. A korabeli történészek, bármilyen nemzetiséghez tartoztak is, történetileg igazolni kívánták kormányaik háborús téziseit. A háborút tehát büntényként ábrázolták, ahol meg kell jelölni az elkövetőket. A történészi megközelítések a korszak folyamán jellemzően eseményközpontúak voltak és csak a háborús harcok négy és fél évére koncentráltak. A háborút felülről, a katonai és politikai vezetők és a diplomaták szemszögéből vizsgálták. Nagy számban jelentek meg emellett naplók, visszaemlékezések. Az ide tartozó munkák azonban sokkal inkább szóltak a háborúról, mint a benne harcoló katonákról, sokkal inkább a folyamatokról, mint az azokat megélők tapasztalatairól. Kutatásom során bizonyosságot nyert, hogy e kritériumok a magyarországi első generációra is igazak. Magyarországon 1945 előtti viszonylatban a következő, első világháborúval kapcsolatos szövegtípusokat különböztethetjük meg: 1. 1914 és 1918 közötti egykorú, a folyó háborúra reflektáló írások; 2. memoáirodalom; 3. civil történészek felelősségáthárító írásai; 4. katonai szakírók katonai célközönségnek szánt elemzései; 5. katonai szakírók nagyközönségnek szánt írásai; 6. gazdasági elemzések; 7. alakulattörténetek; 8. közoktatási történelemtankönyvek; 9. a népi emlékezet írásbeli és tárgyasult megnyilvánulásai.

2. Jay Winterék elmélete szerint a második, azaz 1945 utáni generáció a társadalmi megközelítést helyezte középpontba. Párhuzamosan kezelték az alsó és a felső nézőpontot. Egyre kevésbé tekintettek ugyanakkor a háborúra, mint büntényre, amelynek felelősei vannak. Ehelyett úgy vélték, az európai népek közös téveszméi vezettek a háborúhoz. Magyarországon ezzel szemben alig foglalkoztak az első világháborúval 1945 és 1989 között, ha pedig igen, akkor is marxista megközelítésben, amely dogmaként fogadta el Lenin azon tézisét, amely a tőkés osztályt tette felelőssé a háborúért. Értekezésemben bizonyítom, hogy Lenin tézise az első

generációs megközelítések közé tartozik, következtetésképpen a magyarországi első világháborús történetírás 1989 előtt első generációs szemléletben, de más témaválasztásokkal működött.

3. Az 1990-es évek elején kibontakozó harmadik generáció nyugati vonulata számára a fő feladattá a háború legtágabb értelemben vett kulturális aspektusainak (mentalitások, magatartásformák, érzelmi, pszichés hatások és leginkább az identitás és emlékezet) vizsgálata vált. Magyarországon viszont csak megkezdődött az első világháború újrafelfedezése, köztudatba visszavitele. A negyedik generáció (2010-es évek) nemzetközi értelemben transznacionális, a nemzetek közötti összehasonlító kutatásban hisz. Megközelítése még éppenhogy csak megérkezett Magyarországra.

4. Romsics Gergely az első világháborúval kapcsolatos emlékiratokat csoportokba rendezte aszerint, hogy a Horthy-korszak politikai rendszerét elutasító, elfogadó vagy harmadikutas, illetve elithez tartozó vagy népi (plebejus) szerzőről van szó, s azonosította az e csoportokhoz tartozókra jellemző narratívákat. Modellje nemcsak az emlékiratokra alkalmazható, hanem a korszak szaktudományos munkáira is, még hozzá úgy, hogy valamennyi 1945 előtt, hivatalos formában, Magyarország területén megjelent, katonai vagy gazdasági szakíró, történész, tankönyvíró. által jegyzett munka hasonló érvrendszert és magyarázatokat kínál fel, mint amilyeneket Romsics Gergely az elitcsoport memoárirodalmának feldolgozása során a két világháború közötti politikai rendszert elfogadók kapcsán megállapított.

5. A civil történetírás nem fért hozzá 1945 előtt az első világháború iratanyagához, mivel azok még használatban levő irattári anyagoknak számítottak, s ezért nem érkeztek meg a levéltárakba, ahol kutatásuk biztosítható lett volna. A katonai tevékenységre vonatkozó iratanyag kutatására viszont 1918 novemberében létrejött a mai HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum jogelődje, akik megkapták a Honvédelmi Minisztérium valamennyi első világháborúval kapcsolatos iratát, s külön osztály jött létre a levéltáron belül, amelynek feladata az első világháború történetének kutatása volt. A korszakban így tudományos szempontból jószerével egyedül a hadtörténeti munkák értékelhetők, de ezek is beleillenek a 4. pontban meghatározott diszkurzív térbe. A civil és a katonai történetírás különbségeit jól képezi le a Hadtörténelmi Közlemények és a Századok folyóiratok összehasonlítása. Míg előbbiben 53, az első világháború valamely aspektusát tárgyaló tanulmány jelent meg 1945 előtt, addig utóbbiban mindössze egy.

6. Létezett még egy tudományos gyűjtemény, amelyet célzottan az első világháború kutatására állítottak fel, ez pedig az akkor még a Magyar Nemzeti Múzeum keretében működő Országos

Széchenyi Könyvtár első világháborús gyűjteménye, amelyet még 1914 augusztusában hívtak életre acélból, hogy összegyűjtsék a folyó háborúra vonatkozó valamennyi nyomdaterméket. A gyűjtés önálló naplózását 1922-ben végleg lezárták, ekkor 176 000 könyvtári egységet tartalmazott. Az egykori gyűjtemény széttöredezett az OSZK szervezeti változásai során, de anyaga máig megvan az intézményben, amely lehetővé teszi, hogy az egykorú könyvkiadás tendenciáit megállapíthassuk a Nagy Háború éveiben. Értekezésemben ezt a feladatot is elvégeztem.

7. A trianoni békeszerződés kimondta Magyarország felelősségét az első világháború kirobbantásában, hasonlóan az egykor a központi hatalmak szövetségében harcoló többi államhoz. Mint más, a békeszerződés revíziójára törekvő országban, úgy Magyarországon is kulcskérdéssé vált, hogy a háborús felelősség ódiomát elhárítsák, más bűnbakot keresve. Ebből fakadóan valamennyi, a háború kitörését magyarázó, az elitcsoport rendszerbarát részéhez tartozó írásnak visszatérő eleme, hogy a hosszútávú, háborúhoz vezető folyamatok ábrázolásakor előtérbe helyezik az antant államait, a júliusi válság eszkalálásának ábrázolásakor pedig rájuk hárítják a felelősséget, magáért a merényletért pedig egyértelműen Szerbiára.

8. A háborús vereséget az elitcsoport rendszerbarát részéhez tartozó szerzők – egy-egy kivétellel – nem az antant erőfölényével, hanem annak propagandájával, és ezzel összefüggően a háttérország valamely csoportjának (zsidók, ipari munkások, kommunisták) árulásával magyarázzák. A Dolchstoss magyar változatában hívó szerzők mind hangsúlyozzák, hogy a nemzet egységének megbomlása vezetett a vereséghez. Az egységet egy új háborúban erős kézzel kell majd fenntartani.

9. Ugyanebben a diskurzusban a Monarchia és a történelmi Magyarország összeomlásáért azok a csoportok felelősek, akiknek az őszirózsás forradalom köszönhető, akik uralomra kerülve leszerelték a hadsereget, majd átadták helyüket a Tanácsköztársaságnak, amelynek züllesztő hatását büntetendő is érkezett a súlyos feltételek szerinti békeszerződés.

10. Ahogy az ország egyre inkább magához tért a világháború okozta sokkból, úgy került egyre inkább terítékre a revízió kérdése, számolva azzal is, hogy békés úton nem lesz lehetséges – ehhez viszont katonákra volt szükség. Újra militarizálni kellett a társadalmat, s megszületett a magyar katona hősiességének, magas harcértékének visszatérő motívuma, amelyik visszatérő eleme valamennyi, rendszerbarát elitcsoportéhoz köthető írásműnek. Ezt kiegészítette a halott hősök kultusza is. A magyar katona hősiességének hangsúlyozása találkozott a tömegek gyászával, ebből megszületett a háborús hős kultusza, amely visszaköszönt az

emlékünnepekben, az emlékművekben, az oktatásban és még a múzeumalapításban is. A múzeumalapítás egyben emlékműállítás is, így a komplex hadtudományi intézet alapításakor a tudományosság, a gyászközösségek igénye és az emlékezetpolitika hatottak sajátosan egymásra.

11. A korszak első világháborús szakmunkái legnagyobb arányban az Osztrák–Magyar Monarchia harcaival foglalkoznak, kis százalékban térnek csak ki más frontok eseményeire, akkor is csak a feltétlenül szükséges mértékben. Ez azt jelenti, hogy pont olyanok az arányok (csak megfordítva), mint az angolszász szakírók feldolgozásaiban a nyugati front – más frontok tárgyalásakor.

12. Az értekezés a lehető legszélesebb merítéssel tekinti át az első világháború szakirodalmát, ebből fakadóan 862 tételes irodalomjegyzék kapcsolódik hozzá, amely önálló első világháborús szakbibliográfiaként is megállja a helyét. A jegyzék nem merül ki az első generáció szakirodalmában, hanem valamennyi korszakra vonatkozik, egészen 2018-ig.

Az értekezés tárgyköréhez kapcsolódó, a Magyar Tudományos Művek Tárában I-IV. kategóriába sorolt teljes tudományos közlemények

1. Az Országos Széchényi Könyvtár első világháborús hősi halottja: dr. Hupka Ödön. LYMBUS - MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK, pp. 449-457. (2011)

2. Könyvtárosok frontszolgálatban: Az Országos Széchényi Könyvtár munkatársai és az első világháború. In: Bárdosi Vilmos (főszerk.), Faragó Gábor, Háda Béla, Koncz István, Krajczár Melinda, Schmid Róbert (szerk.): Tanulmányok: Történelemtudományi Doktori Iskola. 230 p. Budapest: ELTE Bölcsészettudományi Kar, 2012. pp. 223–227. (Asteriskos; 2.) (ISBN: [978-963-284-254-7](#))

3. „Az élő és jövő nemzedékek örök okulására”: Az első világháborús katonai tábori lapok jelentősége. In: Boka László, Földesi Ferenc, Mikusi Balázs (szerk.): Az identitás forrásai: hangok, szövegek, gyűjtemények. Konferencia helye, ideje: Budapest, Magyarország, 2012.01.30 Budapest: Bibliotheca Nationalis Hungariae; Gondolat Kiadó, 2012. pp. 90–98. (ISBN:[978-963-693-450-7](#))

4. Egy elfelejtett kísérlet: Az Országos Széchényi Könyvtár volt első világháborús gyűjteménye. In: Keresztes Gábor (szerk.): Tavasz Szél, 2013: Spring wind, 2013. 659 p. Konferencia helye, ideje: Sopron, Magyarország, 2013.05.31–2013.06.02. Budapest: Doktoranduszok Országos Szövetsége, 2013. pp. 126–131. 1-2. kötet. (ISBN:[978-963-89560-2-6](#))

5. „Szerencsém van a tekintetes parancsnokságot felkérni...”: Az Országos Széchényi Könyvtár levelezése az első világháborús katonai tábori újságok beszerzése tárgyában. In: Kötél Emőke, Rainer M. János (szerk.): Esemény és narratíva: történetiség, elbeszélés(ek), interpretáció. 320 p. Konferencia helye, ideje: Budapest, Magyarország, 2013.01.21, Budapest: Bibliotheca Nationalis Hungariae; Gondolat Kiadó, 2013. pp. 252–269. (Bibliotheca Scientiae & Artis; 4.) (ISBN:[978-963-200-606-2](#))
6. A magyar történettudomány jellemző megközelítésmódjai az I. világháborútól 1989-ig. HONISMERET 42:(6) pp. 62–65. (2014)
7. Az Országos Széchényi Könyvtár egykori első világháborús gyűjteménye. Budapest: Bibliotheca Nationalis Hungariae; Gondolat Kiadó, 2014. 356 p. (Nemzeti Téka) (ISBN:[978 963 200 623 9](#))
8. Haupttrichtlinien in der Historiografie des Ersten Weltkrieges in Ungarn. In: Róbert Fiziker, Csaba Szabó (szerk.): Der Erste Weltkrieg aus ungarischer Sicht: Az első világháború magyar szemszögből. 436 p. Wien: Balassi Intézet, 2015. pp. 13–33. (Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien; 14.) (ISBN:[978-615-5389-14-6](#))
9. Propaganda vagy reális szemlélet?: Az egykorú történettudomány és az első világháború a Századok folyóirat cikkeinek tükrében. In: Püski Levente, Kerepeszki Róbert (szerk.): A „Nagy Háború” és emlékezete. 268 p. Konferencia helye, ideje: Debrecen, Magyarország, 2014.09.17-2014.09.18. Debrecen: Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, 2015. pp. 243–252. (Speculum Historiae Debreceniense 22.) (ISBN:[978-963-473-885-5](#))
10. Az első világháború értelmezései a magyarországi historiográfiában 1914-től napjainkig. In: Barta Róbert, Csiszár Imre (szerk.): Vidék és város: Az első világháború és a magyar vidék. Hajdúnánás: Hajdúnánás Város Polgármesteri Hivatala, 2015. pp. 127–144. (ISBN:978-963-12-2594-5)
11. Balkáni gyűjtemény a nemzeti könyvtárban?: Egy meg nem valósult tervezet az első világháború árnyékában. In: Zsupán Edina (szerk.): Interpretációk interpretációja: Tudós bibliothecariusok, tudós elődök. Konferencia helye, ideje: Budapest, Magyarország, 2014.11.24 Budapest: Bibliotheca Nationalis Hungariae; Gondolat Kiadó, 2015. pp. 116–128. (ISBN:978-963-200-641-3)
12. Témaválasztások az első világháború alatti magyar nyelvű könyvkiadásban. In: Majoros István, Antal Gábor, Hevő Péter, M Madarász Anita (szerk.): Sorsok, frontok, eszmék:

Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára. 786 p. Budapest: ELTE BTK, 2015. pp. 487–500. (ISBN:[978-963-284-582-1](#))

13. Hősi emlékművek: kultusz és emlékezet. In: ifj. Bertényi Iván, Boka László (szerk.): Propaganda az I. világháborúban: Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása 2015. október. - 2016. április 9.. 372 p. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár (OSZK), 2016. pp. 297–300. (ISBN:[978-963-200-651-2](#))

14. Sajtóhadiszállás, sajtóirányítás. In: ifj. Bertényi Iván, Boka László (szerk.): Propaganda az I. világháborúban: Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása 2015. október 16. - 2016. április 9.. 372 p. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár (OSZK), 2016. pp. 211–216. (ISBN:978-963-200-651-2)

15. Hétköznapi élet, a tárgyak propagandája. In: ifj. Bertényi Iván, Boka László (szerk.): Propaganda az I. világháborúban: Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása 2015. október 16. - 2016. április 9.. 372 p. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár (OSZK), 2016. pp. 133–146. (ISBN:[978-963-200-651-2](#))

16. Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása a modern historiográfiában. PRO MINORITATE 25:(4) pp. 51–58. (2016)

17. „...szeretnék már a fenébe menni - de nem lehet”: Három levél az Országos Széchényi Könyvtár Irattárából. ARCHIVNET 6: Paper <http://archivnet.hu/szeretnek-mar-a-fenebe-menni-de-nem-lehet-harom-level-az-orszagos-szechenyi-konyvtar-irattarabol>. (2016)

18. Molnár Eszter Edina (szerk.): „... az irodalmat úgyis megette a fene”. Naplók az első világháború idejéből. HONISMERET 44:(4) pp. 105–106. (2016)

19. Volt egyszer egy évforduló – válogatás az utóbbi két év első világháborús szakirodalmából. MÚLTUNK - POLITIKATÖRTÉNETI FOLYÓIRAT 61:(2) p. 120–146. (2016)

20. Katonai tábori újságok az első világháborúban: 16-os honvéd, Négyes honvédek háborús lapja, Cibo viccek. In: Z Karvalics László (szerk.). Az első világháború információtörténetéhez. 336 p. Konferencia helye, ideje: Szeged, Magyarország, 2014.10.08 Budapest: Gondolat, 2016. pp. 323–336. (Információtörténelem; 8.) (ISBN:[978 963 693 630 3](#))

21. Egy kultusz kezdetei: A limanovai csata megjelenése a napilapokban. JEL-KÉP: KOMMUNIKÁCIÓ KÖZVÉLEMÉNY MÉDIA (1) pp. 25–30. (2016)

22. Az első világháború és a magyar–horvát unió felbomlása Bajza József publicisztikájában. BELVEDERE MERIDIONALE 29:(3) pp. 75–89. (2017)

23. Miért esett szét az Osztrák-Magyar Monarchia?: A modern történettudomány néhány magyarázata. ERUDITIO - EDUCATIO 1:(12) pp. 25–30. (2017)
24. Hadigondozás az első világháborúban. In: Katona Csaba (szerk.): Minden egész eltörött...: A Nagy Háború emlékei. Balatonfüred: Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2018. pp. 184–190. (Tempevölgy könyvek; 28.) (ISBN:[978-963-9990-61-6](#))
25. Hungarian Sources Concerning the Prisoners of the First World War. In: Marge Berth (szerk.): 1914–1918, документы о военнопленных и репатриированных первой мировой войны в архивах Европы: 1914–1918, Records of Prisoners of War and Repatriated Persons of the First World War in the European Archives. Moszkva: International Committee of the Red Cross, 2018. pp. 54–55.
26. Венгерские источники информации о пленных первой мировой войны. In: Marge Berth (szerk.): 1914–1918, документы о военнопленных и репатриированных первой мировой войны в архивах Европы: 1914–1918, Records of Prisoners of War and Repatriated Persons of the First World War in the European Archives. Moszkva: International Committee of the Red Cross, 2018. pp. 13–14.